GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI TUZILMASIDAGI QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRASI MUZEYI XUSUSIDA

X.B.O‘rmonov
Guliston davlat pedagogika instituti
Tarix kafedrasi o‘qituvchisi
+99899 472 63 88

Annotatsiya: Maqolada Guliston davlat universiteti tuzilmasidagi qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi, arxiv hujjatlari va mahalliy dala tadqiqotlari asosida muzeyni tashkil etish jarayoni, uning dastlabki faoliyati, ahamiyati, keyingi davrlarda olib borilayotgan tadqiqotlar va ularning natijalari, qatag‘on qilingan shaxslarning xronologik ro‘yxati va ularning soni haqida ma’lumot keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Muzey, arxiv, xujjat, tadqiqot, xotira, qirg‘in, urf-odat, fidoyi, shaxslar, ayblov, siyosiy, tergov, noxaq, sud, paxta ishi, qatag‘onlik, qoloqlik.

Buyuk ajdodlarimizning muqaddas
xotirasi va jasorati oldida bosh egamiz
Shavkat Mirziyoyev

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2017-yil 31-avgust kuni O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Qatag‘on qurbonlari xotirasi” davlat muzeyiga tashriflari chog‘ida “Bu muzey muzeylarning muzeyi... bu kabi muzeylar har bir viloyat markazida, xududlardagi oliy ta’lim muassasalari qoshida bo‘lishi lozim”, - degan topshiriqlari ijrosi o‘laroq. El-yurtimiz ozodligi, erkinligi va mustaqilligi uchun olib borilgan ko‘p yillik mashaqqatli kurashlarni xaqqoniy va to‘laqonli aks ettirish, mustabid tuzum davridagi ommaviy qatag‘onlar tufayli qurbon bo‘lgan, insoniylik sha’ni, qadir qimmati toptalgan vatandoshlarimizning xotirasini abadiylashtirish, yosh avlod qalbida Vatanga muhabbat, istiqlol g‘oyalariga sadoqat tuyg‘ularini singdirish maqsadida O‘zbekisto Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 22-noyabrdagi № 936-sonli qarori [1], asosida Guliston davlat universiteti tuzilmasidagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi 2019-yi 1-fevraldan o‘z faoliyatini boshlagan.

“Qatag‘on qurbonlari xotirasi” muzeyi milliy manaviyatimizni yuksalishida tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan muzeylardan biridir. Muzey ekspozitsiyasini tashkil

qilish uchun kerakli bo‘lgan ashyoviy baza yaratilgan. Tegishli arxiv xujjatlari, fotosuratlar, ashyoviy buyumlar, kitoblar, videomateriallar to‘plangan. Viloyatimizdagi o‘lkashunoslik muzeyida saqlanayotgan qatag‘onlik davriga oid eksponatlar, kerakli xujjatlar ishchi guruh a’zolari tomonidan muzeyga olib kelingan. Muzeyda asosan 1860-1990-yillar oralig‘ida yuz bergan qatag‘onlikning og‘ir jabr-zulumlarini boshidan o‘tkazgan shaxslarning kundaliklari, raxbariyat bilan yozishmalari, ularning saqlab qo‘ygan kitoblari, kundalik daftarlari va boshqa davlat arxivlarida saqlanayotgan xujjatlardan ko‘chirmalar saqlanadi va tadqiqot qilinadi.

Ajdodlarini yaxshi bilgan xalqimiz bobolarimiz va momolarimiz yetib kelgan boy tarix, ilm-fan, adabiyot va san’at sohalarida yaratilgan asarlar, urf-odatlar, qadriyatlarni avaylab asrab, o‘tgan allomalarni xamisha xotirlab ehtirom bajo keltirmoqda. Buning zamirida shubxasiz, katta mano, teran mohiyat hikmat yotadi. Ma’lumki XX asr boshlarida Turkistoda vujudga kelgan, milliy uyg‘onish harakati namoyondalari xalqni mustamlakachilik, ijtimoiy va madaniy qoloqlikdan olib chiqish uchun harakat qilgan. Afsuski, o‘sha davr xukumron doiralari ota-bobolarimizning ilmiy-ma’naviy salohiyatini yo‘q qilishga qaratilgan qatag‘on siyosatini olib bordi. Ularga nisbatan har-xil tuxmatlar uyushtirib, “Xalq dushmani”, “Vatan xoini”, “Burjua millatchisi” kabi yorliqlar bilan otuvga hukm qilganlar.

Muzeyda 1860-yildan 1916-yilgacha xalq qo‘zg‘alonlarida ishtiroki uchun jazolanganlar, Sovet hokimiyatiga qarshi kurash qurbonlari 1917-1924-yillar, siyosiy ayblovlar va «quloqlashtirish» qurbonlari 1925-1936-yillar, “Katta qirg‘in” qurbonlari 1937-1938-yillar, Ikkinchi jahon urushi yillarida hamda 50-yillargacha bo‘lagn davrda qatag‘on qilinganlar, «Paxta ishi» va “O‘zbeklar ishi” xronologik yillar kesimida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 8-oktabrdagi Qatag‘on qurbonlarini me’rosini yanada chuqur o‘rganish va ularni xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida[2], F-5598 - sonli Farmoyishi ijrosini ta’minlash yuzasidan viloyatda tuman va maxallalar kesimida, davlat arxivlari bo‘limlarida ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilib borilmoqda.

Ilmiy tadqiqot ishlarida aniqlanishicha Sirdaryo viloyatidan mardikorlikka olinganlar jami 42 kishi bo‘lib, ulardan oliy jazoga 1 kishi, surgun qilinganlar 6 kishi, turli yillarga qamalganlar 17 kishi, okrug sudlari tomonidan jinoiy javobgarlikka tortilganlar 18 kishini tashkil qiladi.

1917-1924-yillarda Turkistonda Sovet xokimiyatiga qarshi kurash olib borgan 76 nafar Sirdaryoliklarning oliy jazoga 1 kishi, surgan qilinganlar 36 kishi, Sirdaryo viloyati inqilobiy trebunali tomonidan jazoga tortilganlar 21 kishi, xukumatga qarshi

kurashda ayblanganlar 4 kishi, turli yillarga qamoqqa olinganlar 14 kishini tashkil etadi.

1930-yilda Sovet xokimiyati amalga oshirgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, jumladan industriyalashtirish, qishloq xo‘jaligini kollektivlashtirish butun Respublika singari Sirdaryo viloyatining rivojiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Sovet xokimiyatining olib borgan manashu noto‘g‘ri siyosatiga qarshi chiqqan va to‘g‘ri fikirni bildirgan Sirdaryodagi maxalliy axoli o‘zining qanchadan-qancha tadbirkor va ishbilarmon farzandlaridan maxrum bo‘ldi. 1925-1936-yillarda sovet tuzumi tomonidan jami 302 nafar Sirdaryolik turli siyosiy ayblovlar bilan noxaq ayblanib jazolanganlar. Ulardan oliy jazoga 5 kishi, turli yillarga qamoq jazosiga 97 kishi, mexnat tuzatish lageriga 23 kishi, surgun va quloq qilinganlar 177 kishini tashkil etadi.

Sovet davlati siyosiy qatag‘onlarining eng yuqori nuqtasi 1937-1938-yillardagi “Katta qirg‘in” jarayoni bo‘ldi. SSSR NKVDsi tomonidan 1937-yil 30-iyul kuni tasdiqlangan №00447 raqamli mutlaqo maxfiy buyruqqa ko‘ra qatag‘on 5-avgustda “barcha respublikalar va viloyatlarda” boshlanishi lozim edi. Bu davrda davlat, fan, madaniyat arboblari, ziyolilar, ulamolar, xattoki oddiy insonlar ham qatag‘on domiga torlilganlar. Bugungi kungacha aniqlangan malumotlarga qaraganda, Sirdaryoda jami 195 nafar shaxslar “Katta qirg‘in” qurboni bo‘ldilar. Shundan oliy jazoga 15 kishi, turli yillarga qamoq jazosiga 88 kishi, surgun jazosiga 19 kishi, tergov, mexnat tuzatish lagerlari va turli jazolarga 27 kishini tashkil qiladi.

Sovet mustabid tuzumining qatag‘on siyosati fashizmga qarshi urishning qiyinchiliklariga qaramay davom etdi. 1940-yillarning oxiri va 1950-yillarning boshida, ziyolilarning eng ilg‘or qismiga qarshi qaratilgan qatag‘onlik qilichi bir qator yozuvchilar, shoirlar, olimlar va boshqalarning boshiga tushdi. Bu jarayonda Sirdaryodan jami 47 nafar shaxslar qatag‘on qilingan. Bulardan turli yillarga qamalganlar 33 kishi, surgun qilinganlar 10 kishi, xalq dushmani sifatida xukm qilinganlar 4 kishini tashkil etadi.

XX asrning 80-yillarida sobiq Markaz tomonidan o‘zbek xalqiga nisbatan ommaviy qatag‘onlarning yangi bosqichi boshlandi. “Paxta ishi” deb nom olgan siyosiy kampaniya orqali o‘zbek xalqi shaniga turli tuxmat va bo‘xtonlar yog‘dirilib, minglab begunox insonlar jazoga tortildi. Sirdaryo viloyatida bu jarayonda jami 184 kishi noxaq ayblovlar bilan jinoiy javobgarlikka tortildilar. Ulardan turli yillarga qamalganlar 150 kishi. Tilxat asosida ochiqlikdagilar 12 kishi, tergov jarayonida bo‘lganlar va tergovda vafot etganlar 22 kishini tashkil etadi. Bu ko‘rsatkichlar Respublikamiz viloyatlari ichida eng yosh viloyat xisoblangan Sirdaryo viloyatida

namoyon bo‘lmoqda[3;36]. Endi tarixiy viloyatlarimizni qanchalik jabr-zulm ko‘rganini tasavvur qilish insonni dilvayronalikka olib keladi.

Keyingi tadqiqotlar natijasida, muzeyda viloyatdan qatag‘on qilinganlar, surgun qilinib viloyatga jo‘natilganlar va boshqa xolatlarda qatag‘on qilinganlar to‘g‘risida “Qatag‘on qurbonlari” Sirdaryo viloyati misolida monografiya, Qatag‘on yillari qurbonlari qo‘llanma, Millatimiz fidoyilari qo‘llanma va 50 ga yaqin ilmiy maqolalar chop ettirildi.

Shunday qilib ko‘ramizki chor mastamlakachiligi va mustabid sovet tuzumi o‘zining 100 yildan ziyodroq davom etgan hukumronligi davrida o‘ziga qaram va tobe bo‘lgan milliy hududlarda, jumladan O‘zbekistonda o‘z bedoodligi va qabohatini har qanday yo‘llar bilan bo‘lmasin amalga oshirishga erishib borgan[4;12].

Ayniqsa bundan yurtimiz fuqarolarining sara qismi sanalgan ilg‘or, taraqqiyparvar ziyolilar, milliy kadrlar eng ko‘p jafo chekdi, ming bir hil azob uqubatlarga duchor etildi. Yurtimizning bunday yurtparvar, vatanparvar sog‘lom kuchlari har qanday murakkab vaziyatlarda ham o‘z fuqarolik pozitsiyalarida sobit turib, sovuq tuzum zo‘ravonlari zug‘umi va xurujiga dosh berib, Vatan istiqboli yo‘lida mardonavor harakatda davom etdilar. Bugun biz ularni eslab kelajak avlodga bizni, yurtimizning mustaqilligi uchun o‘z jonlaridan kechgan xatto boshlari qilich tagida turgan pallada ham yurtini sotishni xayoliga keltirmagan ota-bobolarimizni yosh avlodga xolisona tushuntirib bermog‘imiz eng birinchi vijdon ishimiz bo‘lmog‘i zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBALAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 22.11.2017 yildagi 936-son. O‘zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasi huzuridagi qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi va hududlardagi oliy ta’lim muassasalari tuzilmasida qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeylarini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoyishi, 08.10.2020 yildagi F-5598-son. Qatag‘on qurbonlarining merosini yanada chuqur o‘rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida.

3. Ў.Эрбўтаева, Ҳ.Ўрмонов. Қатағон қурбонлари Сирдарё вилояти мисолида. – Тошкент.: Фарзай полиграф. 2022, - 160 б.

4. Ў.Эрбўтаева, Ҳ.Ўрмонов. Миллатимиз фидойилари. – Гулистон.: ГулДУ нашриёти. 2021, - 92 б